

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙ ΤΗ ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΗΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΩΝ ΤΗΣ
ΕΝ ΡΕΘΥΜΝΩ ΤΗ 7 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1951

Θεοφιλέστατε, κ. Ὑπουργέ, κυρίαί καί κύριοι,

Δέν θά σᾶς ἀπασχολήσω μέ τās λεπτομερείας τῆς μεγάλης κρητικῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἐτῶν 1866—1869 καί εἰδικῶς τῆς ὀλοκαυτώσεως τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου καί τῶν ὑπερασπιστῶν της. Σᾶς εἶναι γνωσταί ἀπό τοὺς πατέρας καί τοὺς πάππους σας, ἀλλά καί θά μείνουν ζωνταναί ἐν τῇ συνηδεῖσει παντὸς Κρητὸς μεταδιδόμεναι ἀπὸ τῆς μιᾶς γενεᾶς εἰς τὴν ἄλλην, διότι ἡ ἐπανάστασις τοῦ ἔτους 1866 δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ μακροχρονιωτέρα καί ἡ αἱματηροτέρα τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλὰ καί ἡ μᾶλλον εὐθαρσῆς καί ἔντονος διαμαρτυρία λαοῦ ἀπομεμονωμένου ἐν νήσῳ καί ἀγρύπνως ἐπιτηρουμένου ὑπὸ τῆς κυριάρχου Δυνάμεως ἐναντίον τῆς ἀπολεσθείσης πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας του, ἡ δὲ ὀλοκαύτωσις τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου καί τῶν ὑπερασπιστῶν της, δυναμένη νὰ παραβληθῇ μόνον πρὸς τὸ ὑπερφυῆς δράμα τοῦ Μεσολογγίου, θά παραμείνῃ μοναδικὸν παράδειγμα αὐταπαρνήσεως καί ἐθελοθυσίας, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἰς τὴν ἀνδρείαν καί τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν θά ἀπονέμεται ὁ δίκαιος ἔπαινος. Ἀπλῶς θά σᾶς ἐκθέσω ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ χρόνου, τὸν ὁποῖον ἔχω εἰς τὴν διάθεσίν μου, τὸ διεθνὲς περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐγεννήθη καί ἐξελίχθη ἡ ἐπανάστασις τοῦ ἔτους 1866 καί τὴν πολιτείαν τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, διότι, ὡς δέν διαφεύγει τὴν προσοχὴν σας, ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ ἔτους 1866 εἶναι στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς διεθνoῦς κατωστάσεως καί ὑπὸ ταύτης ἐπηρεάζεται κατὰ τās ἐπὶ μέρους φάσεις τῆς ἐξελιξεῶς της, ἡ δὲ ἀξιοποίησις τοῦ ἀφθόνως χυθέντος αἵματος καί τῶν ἀνυπολογίστων ζημιῶν εἰς ὕλικὰ ἀγαθὰ ὑπὸ τὴν εὐλογον καί δικαιολογημένην ἀντίστασιν τῆς κυριάρχου Δυνάμεως ἐξηρτᾶτο κυρίως ἐκ τῶν διαθέσεων καί τῶν συμφερόντων τῶν Μ. Δυνάμεων, αἵτινες εἶναι οἱ ἠυθμισταί—ἰδιοτελεῖς καί ἄδικοι πολλάκις—τῆς τύχης τῶν μικρῶν λαῶν.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1866 ἡ διεθνὴς κατάστασις ἦτο ἀνώμαλος: Ἡ Πρωσσία, ἀφ' οὔ ἐξησφάλισε τὴν οὐδετερότητα τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν συνάντησιν τοῦ Ναπολέοντος τοῦ Γ' καί τοῦ Bismarck κατὰ Ὀκτώβριον 1865 εἰς τὴν κατὰ τὰ σύνορα τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰσπα-

νίας λουτροπόλιν Biarritz ἐπὶ τῇ ἄσαφεϊ καὶ ἀορίστῳ ὑποσχέσει τοῦ Bismarck «περὶ μεγαλειώδους συνεργασίας» τῶν δύο κρατῶν ἐν τῷ μέλλοντι, τὴν ὁποίαν ὁ Ναπολέων ὁ Γ' ἐξέλαβεν ὡς ὑπόσχεσιν περὶ ἐπεκτάσεως τῶν συνόρων τῆς Γαλλίας πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Ἰταλίας κατ' Ἀπρίλιον 1866, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1866. Ὁ πόλεμος οὗτος εἶχε σκοπὸν διὰ μὲν τὴν Ἰταλίαν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐνετικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες διετέλουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Αὐστρίας, διὰ δὲ τὴν Πρωσσίαν τὴν ἑδαφικὴν ἐπέκτασιν τῆς εἰς βάρους δευτερευόντων γερμανικῶν κρατῶν, τὴν ἐκπτώσιν τῆς Αὐστρίας ἀπὸ τῆς προνομιούχου θέσεώς της ἐν τῇ δημοσπονδίᾳ τῶν γερμανικῶν κρατῶν καὶ τὴν ἀνοργάνωσιν αὐτῆς ἐπὶ νέων βάσεων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Πρωσσίας. Ἀμφότεροι οἱ σκοποὶ οὗτοι τοῦ πολέμου ἐπετεύχθησαν μετὰ τὴν ἀποφασιστικὴν μάχην παρὰ τὴν Sadona ἐν Kōpnigsggrätz τῆς Βοημίας διὰ τῆς προκαταρκτικῆς καὶ κατόπιν τῆς ὀριστικῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης τῆς Πράγας τῆς 23 Αὐγούστου 1866: Ἡ Αὐστρία συγκατετίθετο εἰς τὴν διάλυσιν τῆς δημοσπονδίας τῶν γερμανικῶν κρατῶν καὶ τὴν ἀνοργάνωσιν αὐτῆς ἐπὶ νέων βάσεων· εἰς τὴν Πρωσσίαν περιήρχοντο τὰ πρῶτα δανικὰ δουκᾶτα τοῦ Schleswig καὶ τοῦ Holstein, ἐπὶ πλέον δὲ ἠϋξάνετο διὰ τῆς προσαρτήσεως ἑδαφῶν μὲ πληθυσμὸν ἐκ 4 ἑκατ. περίπου ἀνηκόντων εἰς τὰ γερμανικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα εἶχον συμπράξει μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸν πόλεμον, τοῦ βασιλείου τοῦ Ἀννοβέρου, τῆς ἐλευθέρας πόλεως Φραγκφούρτης κ.λ.π.· εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπεδίδοτο αἱ ἐνετικαὶ ἐπαρχίαι.

Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ἐκ τοῦ αὐστροπρωσικοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐπισφραγισάσης αὐτὸν συνθήκης τῆς εἰρήνης τῆς Πράγας ἐξεδηλώθησαν ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως κατὰ τέσσαρας κυρίως διευθύνσεις: α) Εἰς τὴν θέσιν τῆς διαλυθείσης δημοσπονδίας τῶν γερμανικῶν κρατῶν ἰδρῦθη ἡ δημοσπονδία τῶν βορείων γερμανικῶν κρατῶν (Norddeutscher Bund) ὑπὸ τὴν κληρονομικὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας, τὰ δὲ κράτη τῆς νοτίου Γερμανίας ἠναγκάσθησαν νὰ συνάψουν μετ' αὐτῆς συνθήκας συμμαχίας ἐπιθετικοῦ καὶ ἀμυντικοῦ χαρακτήρος. Ἐπὶ τούτοις ὄργανώθη ἐπὶ νέων βάσεων ἡ ὑφισταμένη τελωνιακὴ ἔνωσις (Zollverein) κατὰ τρόπον συνδέοντα στενωτέρου πρὸς ἄλληλα τὰ γερμανικὰ κράτη. Οὕτω ἡ πολιτικὴ ἔνωσις τῆς Γερμανίας κατ' οὐσίαν εἶχε συντελεσθῆ, δὲν ὑπελείπετο παρὰ ἡ τυλικὴ μεταβολὴ αὐτῆς εἰς ἑνιαῖον ἔθνηκὸν δημοσπονδιακὸν κράτος, ἡ πρὸς τοῦτο δὲ εὐκαιρία παρεσχέθη ὀλίγα ἔτη ἀργότερον, κατὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον τοῦ ἔτους 1870. β) Ἡ Αὐστρία ἀποκλεισθεῖσα ὀριστικῶς τῶν γερμανικῶν ὑποθέσεων ἐστράφη πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατέστη ἔκτοτε Δύναμις

κατ' ἔξοχὴν βουλκανικὴ μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θέσεώς της μέχρι τῶν ἁκτῶν τοῦ αἰγαίου πελάγους ὑπὸ τὴν μορφὴν εἴτε τῆς κατακτιήσεως, εἴτε τῆς οἰκονομικῆς ἐπιρροῆς. Μωσαϊκὸν ξένων ἐθνοτήτων μᾶλλον παρὰ κράτος ἐθνικὸν καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποτελοῦσα προσβολὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων, ἣτις ἀπαιτεῖ κρατικὴν ὑπόστασιν δι' ἕκαστον ἔθνος καὶ ἐθνικὴν βᾶσιν δι' ἕκαστον κράτος, ἠθέλησε διὰ τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἐπεκτάσεως τῆς ἐπιρροῆς της νὰ διανοίξῃ εὐρὺ στάδιον εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα τῶν πολυαριθμῶν ξένων ὑπηκόων της, ἵνα ἐξουδετερώσῃ τὰς ἤδη ἐκδηλωθείσας κεντρόφυγας τάσεις αὐτῶν. γ) Ἀνήσυχος ἡ Τουρκία ἐκ τῆς προσθήκης νέας Δυνάμεως ἐπιβούλου τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας της ἐν τῇ ἀπογνώσει ἐζήτησε νὰ ἐξουδετερώσῃ διὰ τοῦ κινδύνου τὸν κίνδυνον στραφεῖσα πρὸς τὴν Ῥωσίαν, τὴν μόνην Δύναμιν, ἣτις ἠδύνατο νὰ ἀντιροπῆσῃ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς φιλοδόξους βλέψεις τῆς Αὐστρίας ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ. δ) Διαψευθεῖς ὁ Ναπολεὼν ὁ Γ' εἰς τὰς ἐλπίδας του περὶ παραχωρήσεως ὑπὸ τῆς Πρωσσίας παραρρηγίων τινῶν ἐπαρχιῶν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς τηρηθείσης οὐδετερότητος κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ θορυβηθεὶς ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἡγουμένου τῆς νέας ὀμοσπονδίας τῶν γερμανικῶν κρατῶν κράτους παρεσκευάζετο πρὸς ἀναζήτησιν ἀντισταθμίματος εἰς βᾶρος τοῦ Βελγίου ἢ τοῦ Λουξεμβούργου, ἢ πρὸς πόλεμον κατὰ τῆς Πρωσσίας, ὅστις ἐπραγματοποιήθη ὀλίγα ἔτη βραδύτερον.

Τὰς εὐνοϊκὰς ταύτας περιστάσεις ἀπὸ διεθνοῦς ἀπόψεως ἐξεμεταλέυθησαν οἱ διαψευθέντες εἰς τὰς ἐλπίδας τῶν Κρητῶν περὶ ἐκτελέσεως ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως τῶν ὑπεσχημένων μεταρρυθμίσεων ἐν τῷ πνεύματι τοῦ χάριτος τοῦ Γκιουλ - Χανὲ τοῦ ἔτους 1839 καὶ τοῦ χάτι χουμαγιὸν τοῦ ἔτους 1856. Συνελθόντες εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Μπροσνέρῳ τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου 1866 προεκήρυξαν τὴν ἔνωσιν τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀνέθεσαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεώς των «εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, εἰς τὴν κραταιὰν μεσολάβησιν τῶν προστατίδων καὶ ἐγγυητριῶν τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων καὶ εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ὑψίστου».

Ἐκ τῶν τριῶν Δυνάμεων, αἵτινες ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης καὶ εἶναι κατὰ σύμπτωσιν αἱ προστάτιδες καὶ ἐγγυητριαὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ Ῥωσία ἐδείχθη εὐμενῆς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἐξέγερσιν τῶν Κρητῶν καὶ ἐνεθάρρυνε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς κατὰ λόγον τῶν εἰδικῶν σχέσεων καὶ συμφερόντων της, ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων Δυνάμεων τῆς ἐπο-

χῆς ἢ μὲν Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσσία ἦσαν ἐξηντλημένοι καὶ ἀπασχολημένοι ἑσωτερικῶς ἐκ τοῦ προσφάτου πολέμου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντων ζητημάτων, ἡ δὲ Ἰταλία δὲν εἶχεν ἀποκτήσει ἀκόμη ἐπαρκῆς διεθνῆς κύρος.

Εἶχε τερματισθῆ προσφάτως ὁ κριμαϊκὸς πόλεμος διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων τῆς 18)30 Μαρτίου 1856, ἣτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσωρινὴν χρεοκοπίαν τοῦ προγράμματος τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς Ῥωσίας, τῆς διεξόδου τῆς εἰς ἀνοικτὴν καὶ θερμὴν θάλασσαν εἶτε διὰ τῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν στενῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντιου, εἶτε διὰ τῶν ὁρέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ κόλπου τῆς Ἀλεξανδρέτας, τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς κατ' Ἰσσοῦ τῶν ἀρχαίων. Ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀπεμακρύνθη, ἀντὶ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸν Βόσπορον, ἐφ' ὅσον ἡ μαύρη θάλασσα ἐκηρύχθη οὐδέτερα στρατιωτικῶς, δὲν ἐπετρέπετο δηλ. εἰς τὰ παράκτια κράτη νὰ διατηροῦν ναυστάθμους καὶ πολεμικὰ πλοῖα, αἱ δὲ παραδουνάβιοι ἡγεμονίαι καὶ ἡ Σερβία, ἡμιανεξάρτητα κράτη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου, ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὑπογραψάντων τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων ἑπτὰ κρατῶν, τὸ ἕδαφός των δηλ. θὰ ἐθεωρεῖτο τρόπον τινὰ οὐδέτερον στρατιωτικῶς, ἐνῶ μέχρι τοῦδε διςτέλουν ὑπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῆς Ῥωσίας. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ ἀπεμακρύνθη τοῦ ὑψηπέδου τῆς Ἀρμενίας, ἐφ' ὅσον ὑπεχρώθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Τουρκίαν τὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καταληφθέντα φρούρια τοῦ Κάρος, τοῦ Ἀρδαχάν καὶ τοῦ Βιγιαζίτ, ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν πύλην τῆς Ἀρμενίας. Τρόπον τινὰ ὅμως πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ζημιῶν ἐκ τῆς προσωρινῆς χρεοκοπίας τοῦ προγράμματος τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς Ῥωσίας κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἥτις κατὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον καὶ τῶν ἐπιβληθέντων περιορισμῶν ὑπὸ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων κατ' ἀντιανάκλασιν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς ἡ κίνησις τοῦ πανσλαβισμού, ἣτις κατ' οὐσίαν εἶναι συνέχεια ἄλλης κινήσεως χρονολογουμένης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τῆς κινήσεως τῶν σλαβοφίλων. Κατὰ τὸ πρόγραμμα δὲ τοῦ πανσλαβισμού, τοῦ ὁποίου τὴν πληρεστέραν περιγραφὴν μᾶς παρέχει ὁ ῥῶσος Danilewsky ἐν τῷ ἐκδοθέντι κατὰ τὸ ἔτος 1871 βιβλίῳ του «ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Εὐρώπη», ἡ Ῥωσία ἐν ὀνόματι τῆς φυλῆς κηρύσσεται ἀλληλέγγυος πρὸς τὰ σλαβικὰ κράτη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τοὺς ἀλυτρώτους σλαβικοὺς λαοὺς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς αὐστροουγγρικῆς μοναρχίας, τοὺς Σέρβους τοὺς Μαυροβουνίους, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Τσέχους, τοὺς Πολωνοὺς, τοὺς Κροάτας, τοὺς Σλοβένους καὶ τοὺς Σλοβάκους, τοὺς ὁποίους διατηροῦντας τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των ζητεῖ νὰ περιλάβῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὡς ἡ μεγάλη καὶ φιλόστοργος μήτηρ. Οἱ

ῥῶσοι πανσλαβισταὶ ἐζήτησαν νὰ προσδώσουν εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἔρεισμα ἰδεαλιστικὸν παριστάνοντες, ὅτι ἡ Ῥωσία, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιρροὴ διὰ τῆς προστασίας τῶν σλαβικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τῶν ἀλυτρώτων σλεβικῶν λαῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς αὐστροουγγρικῆς μοναρχίας θὰ ἐξετείνεται ἀπὸ τοῦ αἰγαίου πελάγους πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς νοτιῆς γραμμῆς πρὸς δυσμὰς, ἣτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς βαλτικῆς θαλάσσης καταλήγει εἰς τὴν ἀδριατικὴν θάλασσαν, δηλ. μέχρι τῆς καρδίας τῆς Εὐρώπης, ἦτο προωρισμένη νὰ ἐξυγιάνῃ καὶ νὰ μετοχετεύσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκτεθειμένην εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦ προτεσταντισμοῦ, τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ. Ὅπισθεν ὅμως τοῦ ἰδεαλιστικοῦ τούτου περικαλύμματος δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνακαλύψῃ τις ὤμον καὶ ἀσυγκάλυπτον τὸ ῥωσικὸν συμφέρον. Ἡ Ῥωσία κηρύσσεται ἀλληλέγγυος πρὸς τοὺς ἐγγυὺς καὶ τοὺς μακρὰν οἰκοῦντας σλαβικοὺς λαοὺς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς αὐστροουγγρικῆς μοναρχίας, καθὼς καὶ πρὸς τὰ σλαβικὰ κράτη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἵνα διὰ λοξοδρομίας διευκολύνῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματος τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς, τῆς διεξόδου δηλ. εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος καὶ τὴν μεσόγειον θάλασσαν διὰ τῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν στενῶν ἢ διὰ τῶν ὁρέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ κόλπου τῆς Ἀλεξανδρέττας, ἐφ' ὅσον ἡ ἀπ' εὐθείας καὶ κατὰ μέτωπον πραγματοποίησις αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἕνεκα τῶν ἐπιβληθέντων περιορισμῶν ὑπὸ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων.

Πράγματι οἱ ῥῶσοι πανσλαβισταὶ καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐπηρεαζομένη ῥωσικὴ κυβέρνησις ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των, ὅπως ἐπανορθωθοῦν αἱ ζημίαι ἐκ τῆς προσωρινῆς χρεοκοπίας τοῦ προγράμματος τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς Ῥωσίας, ἐζήτησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ πανσλαβιστικοῦ προγράμματος τὴν εὐκαιρίαν, ἣτις παρείχετο ἐκ τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως. Θὰ ὑπεστηρίζετο ἡ ἔνωσις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀρχήν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε πάντοτε ἡ Ῥωσία ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρωτοστατήσασα καὶ ὑπερμαχήσασα ὑπὲρ τῆς ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ τῆς προσθήκης ἐδαφῶν εὐρισκομένων μακρὰν τῆς σφαιράς τῶν σλαβικῶν συμφερόντων, ἐνῶ παραλλήλως θὰ ὑπεκινουῦντο εἰς ἐξέγερσιν κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας οἱ ἀλύτρωτοι σλαβικοὶ λαοὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἐὰν δὲ ἤθελε πραγματοποιηθῆ ἡ ἔνωσις τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῆς ζημίας τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀντιπάλου ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι Δυνάμεως, τῆς Ἀγγλίας, ἣτις ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν διατήρησιν τῆς νήσου εἰς τὰς χεῖρας τῆς ὁλονὲν παρακαμαζούσης καὶ φθινούσης Τουρκίας χάριν τῆς προ-

στασίας τῆς θαλασσίας ὁδοῦ πρὸς τὰς Ἰνδίας, θὰ ἦτο εὐκολώτερον νὰ ἐξασφαλισθοῦν εἰς ἀντάλλαγμα πλεονεκτήματα ἠθικῆς φύσεως ὑπὲρ τῶν ἄλυτρώτων σλαβικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ συγκριμένως ὑπὲρ πάντων ἢ εἰσαγωγή διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων προωρισμένων νὰ συντελέσουν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως αὐτῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου καὶ εἰδικῶς ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων ἢ ἴδρουσις ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας. Συνεδύαζον δηλ. οἱ ῥῶσοι πανσλαβισταὶ καὶ μετ' αὐτῶν ἡ ῥωσικὴ κυβερνήσις μετὰ τῆς ἐνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν προστασίαν τῶν συμφερόντων τῶν ἄλυτρώτων σλαβικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ ἐμμέσως τῆς Ῥωσίας, ἐφ' ὅσον αἱ εἰσαχθησόμεναι διοικητικαὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας θὰ ἀπειλόουν τὴν ἀπαρχὴν τῆς διοικητικῆς καὶ κατόπιν τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας αὐτῶν, εἰδικώτερον δὲ ἢ ἴδρουσις ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας θὰ παρείχε τὸ μέσον πρὸς πύκνωσιν τῶν τάξεων τοῦ βουλγαρισμοῦ διὰ τῆς ἀναζητήσεως προσηλύτων τῆς νεαρᾶς Ἐκκλησίας καὶ ἐμμέσως τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς ἰδέας μετὰ τῶν σλαβοφόνων κατοίκων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τοῦ βιλαετίου Κοσσυφοπεδίου.

Μόνη ὅμως ἡ διπλωματικὴ συνδρομὴ ἢ ἡ ἄσκησις πίεσεως ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τῆς Ῥωσίας δὲν ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Ἦτο ἀπαραίτητος ἡ σύμπραξις ἰδίως τῶν δυτικῶν Δυνάμεων, τῶν ὁποίων αἱ διαθέσεις δὲν ἦσαν ἀπολύτως εὐμενεῖς.

Ἐφ' ὅσον ἡ Ἀγγλία δὲν εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἀκόμη εἰς τὴν Αἴγυπτον ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὴν Κύπρον, ἡ Γαλλία συνηγωνίζετο τὴν ἐπιτροπὴν τῆς εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰς βαθμὸν ἐπικίνδυνον, ἡ Ῥωσία, παρὰ τὴν ἠττάν τῆς κατὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον καὶ τοὺς ἐπιβληθέντας περιορισμοὺς ὑπὸ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, δὲν εἶχε παραιτηθῆ τῆς πολιτικῆς τῆς διεξόδου εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος καὶ τὴν μεσόγειον θάλασσαν διὰ τῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν στενῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ διὰ τῶν ὁρέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ κόλπου τῆς Ἀλεξανδρέττας, ἡ δὲ προστασία τοῦ περὶ τὸν Ἰνδικὸν ὠκεανὸν ἀγγλικοῦ ἀποικιακοῦ κράτους ἀπῆτει πλὴν τῆς κυριαρχίας τῶν θαλασσῶν καὶ τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰς Ἰνδίας συνέφερε τὴν Ἀγγλίαν, ἵνα μὴ ὠρισμένα στρατηγικὰ σημεῖα παγκοσμίου σπουδαιότητος, τὰ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν στενά, τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας, τὸ Σουέζ, ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος διατελοῦντα ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου καὶ δεσπόζοντα τῆς θαλασσίας

ὁδοῦ πρὸς τὰς Ἰνδίας, περιέλθουν εἰς τὰς χεῖρας ἄλλης Δυνάμεως, ἢ ὅποια περισσότερον ἄγρυνος καὶ ἄδυσώπητος φρουρὸς τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων της παρὰ ἢ Τουρκία θὰ ἠδύνατο νὰ παρεμβάλῃ ἐμπόδια εἰς τὴν μετὰ τῶν Ἰνδιῶν ἐπικοινωνίαν καὶ ἵνα μὴ δυσαρεστηθῶν οἱ μωαμεθανοὶ ὑπῆκοοι τοῦ περὶ τὸν Ἰνδικὸν ὠκεανὸν ἀποικιακοῦ κράτους της, οἱ ὅποιοι ἀνερχόμενοι εἰς 50 ἑκατ. περίπου ἀνεγνώριζον καὶ ἐτίμων ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου τὸν θρησκευτικὸν ἀρχηγόν των, τὸν καλίφην. Ἡ ἄλλως ἢ Ἀγγλία ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ἐμμεῖνῃ εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς της, τῆς διατηρήσεως δηλ. τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὅποιον εἶχεν υἰοθετήσῃ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18 αἰῶνος, ἐπὶ τοῦ Pitt τοῦ νεωτέρου καὶ ἔκτοτε εἶχεν ἀναγάγει εἰς δόγμα ἀμετάθετον τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς της ἀκριβῶς χάριν τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς προστασίας τῶν Ἰνδιῶν, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Νέας Ἀγγλίας μεταβληθείσης εἰς τὴν δημοκρατίαν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς βορείου Ἀμερικῆς ἔνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τοῦ πλούτου των ἀπετέλεσαν τὴν πηγὴν τῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀδυναμίας συγχρόνως τοῦ παγκοσμίου βρετανικοῦ κράτους.

Ὑπὸ τὰς περιστάσεις ταύτας ἂν καὶ ἡ ἀποδιδόμενη εἰς τὴν Ἀγγλίαν πρόθεσις περὶ καταλήψεως τῆς Κρήτης ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 1866 δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἢ τὸ πολὺ ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν περιορισμένης μερίδος τῆς κοινῆς γνώμης καὶ εὐαριθμῶν ἄγγλων πολιτικῶν, ἐν τούτοις εἶναι βέβαιοι, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ἀπόσπασιν ἀπὸ τῆς ὀλονὲν φθινοῦσης καὶ καταρροῦσης ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας τῆς νήσου, ἣτις ἀπετέλει σπουδαῖον στήριγμα ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς μεσογείου θαλάσσης καὶ κατὰ τὴν θαλασσίαν ὁδὸν πρὸς τὴν διανοιγομένην τότε διώρυγα τοῦ Σουέζ καὶ τὰς Ἰνδίας.

Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τῆς Γαλλίας ἀπὸ τῆς ἡττης τοῦ Ναπολέοντος ἀπομακρυνθεῖσα τῶν τολμηρῶν καὶ μεγαλεπήβολων σχεδίων του κατέτεινεν ἀπλῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς μεσογείου θαλάσσης, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦν ἡ προσπάθεια πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπιρροῆς της εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὸ νεαρὸν ἑλληνικὸν κράτος καὶ ἡ ἐγκατάστασις της εἰς τὸ Ἀλγέριον κατὰ τὸ ἔτος 1830 καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐκῆδετο ὀλιγώτερον παρὰ ἢ Ἀγγλία τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ὑπέρμετρος ἐνίσχυσις τῆς θέσεως τῆς Πρωσσίας ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἔνεκα τῆς ἐδαφικῆς ἀξέσεως της καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἡγεμονίας ἐν τῇ ὁμοσπονδίᾳ τῶν

βορείων γερμανικῶν κρατῶν κατόπιν τῆς εὐτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ αὐτοπροσωσικοῦ πολέμου, ὡς καὶ ἡ ἄρνησίς της πρὸς παραχώρησιν εἰς τὴν Γαλλίαν εἰς ἀντιστάθμισμα παραρρηνίων τινων ἐπαρχιῶν ἀπερρόφουν τὴν προσοχὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς κυβερνήσεως τῆς Γαλλίας. Ἦσθάνοντο, ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Γαλλίας δὲν ἦτο ἔκτοτε ἀσφαλὲς καὶ προέβλεπον, ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ περιήρχετο εἰς πόλεμον πρὸς τὴν νέαν Δύναμιν, ἣτις διεξεδίκει ὑπὲρ ἑαυτῆς πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ. Ἡ μέριμνα δὲ αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς κυβερνήσεως τῆς Γαλλίας ὑπὲρ τοῦ ἰδίου οἴκου ἐν Εὐρώπῃ, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐβάρυνεν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας καὶ ὑπεχρέωνεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀναζήτησιν παντὸς εἴδους συμβιβασμῶν τῆς ἀσφαλείας καὶ τοῦ γοήτρου της ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ καὶ τῆς προστασίας τῶν συμφερόντων της ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς μεσογείου θαλάσσης.

Ἐν τῷ πνεύματι τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς καὶ τῶν εἰδικῶν συμφερόντων τῶν τριῶν Δυνάμεων, αἵτινες ἐνδιεφέροντο κατ' ἔξοχὴν διὰ τὰς τύχας τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς, ἐρρυθμίσθη ἡ πολιτεία των εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Κρητῶν καὶ τὴν προκλήρυσιν τῆς ἐνώσεώς των μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος καὶ κατηθύνθησαν κατόπιν αἱ μακρὰ καὶ ἐργώδεις διαπραγματεύσεις των περὶ τῆς τύχης τῆς νήσου, καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔδαφός της ἐβάπτετο ἀφθόνως μὲ τὸ αἷμα τῶν τέκνων της καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐθελοντῶν, γυναῖκες δὲ καὶ παιδιά ἐπλανῶντο ἄστεγοι καὶ ἄσιτοι εἰς τὰ ὄρη, τὰ σπήλαια καὶ τὰς ὀπὰς τῆς γῆς, ἢ ἐν πενίᾳ καὶ ἀθλιότητι ἐζήτουν ἄσυλον καὶ προστασίαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος. Αἱ δύο ὀλιγώτερον κηδόμεναι τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας Δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Γαλλία, δὲν ἀπέστεργον τὴν ἐνωσιν τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἢ τὴν παραχώρησιν εἰς αὐτὴν εὐρυτάτης αὐτονομίας ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως ἢ μὲν Ῥωσία, ὅτι θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ σύμπραξις τῆς Γαλλίας πρὸς προστασίαν τῶν συμφερόντων τῶν ἀλυτρώτων σλαβικῶν λαῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τῆς Τουρκίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένην χώραν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου, αἵτινες θὰ ἀπετέλουν τὴν ἀπαρχὴν τῆς πολιτικῆς χειραφετήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἢ δὲ Γαλλία, ὅτι θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ στρατιωτικὴ συνδρομὴ ἢ τοῦλάχιστον ἡ οὐδετερότης τῆς Ῥωσίας κατὰ τὴν προσπάθειάν της πρὸς ἀναζήτησιν ἀντισταθμίσματος ἐναντίον τῆς ὑπερμέτρου ἐνισχύσεως τῆς θέσεως τῆς Πρωσσίας ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ εἰς βάρος τοῦ Βελγίου ἢ τοῦ Λουξεμβούργου, ἢ εἰς ἐνδεχόμενον πόλεμον κατὰ τῆς Πρωσσίας. Ἡ δὲ κηδομένη τῆς

ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀναγαγοῦσα αὐτὴν εἰς δόγμα ἀπαρασάλευτον τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς κατὰ τὸν 19. αἰῶνα καὶ μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεώς της εἰς τὴν Αἴγυπτον Ἑγγλία ἐκ λόγων φιλανθρωπίας ἐνετόπιζε τὴν πρόνοιαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον της ὑπὲρ τῆς νήσου ἅπλως εἰς τὴν εἰσαγωγὴν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὸν μετριασμόν τῶν πληρωνομένων φόρων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου.

Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ μεταξὺ τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας διαπραγματεύσεις, αἰτινες ἀπεσκόπουν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῆς Ἑγγλίας, δὲν κατέληξαν εἰς πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, διότι ἡ μὲν Ῥωσία δὲν ἤθελε νὰ δεσμεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἐνεργείας της ἐν περιπτώσει πολέμου τῆς Γαλλίας κατὰ τῆς Πρωσίας, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύναντο νὰ προέλθουν παντὸς εἶδους ἐπιπλοκαί, ἡ δὲ Γαλλία ἐδίσταζε νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἄλυτρώτων σλαβικῶν λαῶν κατοικουμένας εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, αἰτινες θὰ κατέληγον ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτονόμων κρατῶν, δὲν ἦτο δύσκολον εἰς τὴν Ἑγγλίαν νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀπόψεις της.

Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις περιφρουροῦσα τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἐδάφους τῆς αὐτοκρατορίας διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη κατὰ τὴν μακρὰν ἱστορικὴν σταδιοδρομίαν της χάρις εἰς τὴν κρατοῦσαν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν δύναμιν τῶν ὄπλων καὶ τὰς ὑφισταμένας διεθνεῖς συνθήκας δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀντιληφθῇ τὸ πραγματικὸν συμφέρον της.

Κατ' εἰσῆγησιν τοῦ αὐτοπροσώπως κατελθόντος εἰς τὴν ἐπανάστατημένην νήσον μεγάλου βεζίρου Ἑαλῆ πασᾶ διὰ διατάγματος τῆς 27 Δεκεμβρίου/10 Ἰανουαρίου 1868 συνήνεσεν εἰς τὰς ἀκολουθούσας παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Κρήτας, αἰτινες ἔκτοτε εἶναι γνωσταὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν γλῶσσαν ὡς «ὁ ὄργανικὸς νόμος τῆς Κρήτης τοῦ ἔτους 1868» ἢ «ὁ νόμος τοῦ Ἑαλῆ πασᾶ τοῦ ἔτους 1868». Ὁ γενικὸς διοικητὴς τῆς νήσου ὀθωμανὸς θὰ συνήνου ἐφεξῆς μετὰ τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἔξουσιν, παρ' αὐτῷ δὲ θὰ ὑπῆρχον δύο ὑπαρχηγοί, ὁ εἷς χριστιανὸς καὶ ὁ ἄλλος μωαμεθανός. Ὁ διοικητὴς ἐκάστου τῶν πέντε νομῶν, εἰς οὓς διηρεῖτο ἡ νῆσος, θὰ ἦτο μωαμεθανός ἢ χριστιανός, θὰ ὑπῆρχε δὲ παρ' αὐτῷ ὑποδιοικητὴς χριστιανός, ἐὰν ὁ διοικητὴς ἦτο μωαμεθανός καὶ μωαμεθανός, ἐὰν ὁ διοικητὴς ἦτο χριστιανός. Αἰρετὰ μεικτὰ ἐκ χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν συμβούλια θὰ παρήδρευον παρὰ τῷ γενικῷ διοικητῇ τῆς νήσου καὶ τοῖς διοικηταῖς τῶν πέντε νομῶν αὐτῆς. Γενικὴ συνέλευσις ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων ἀντιπροσώπων ἕξ ἐκάστης τῶν 19 ἐπαρχιῶν καὶ τῶν τριῶν μεγαλυτέ-

ρων πόλεων τῆς νήσου, οἵτινες θὰ ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῶν γερόντων ἐκάστης ἐπαρχίας καὶ τῶν τριῶν μεγαλυτέρων πόλεων, θὰ συνήρχετο ἅπαξ τοῦ ἔτους καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐν Χανίοις πρὸς ἐξέτασιν τῶν γενικῆς φύσεως ζητημάτων. Νέοι φόροι δὲν θὰ ἐπεβάλλοντο, οἱ δὲ ὑφιστάμενοι ἔνδημοι φόροι ὠρίζοντο εἰς τοὺς φόρους τῆς δεκάτης ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς, τοῦ καπνοῦ, τοῦ οἴνου καὶ τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, τὸν φόρον πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ τὰ τέλη τῶν ὄνιων.

Ὁ ὄργανικὸς νόμος τῆς Κρήτης τοῦ ἔτους 1868 οὐδέποτε κατ' οὐσίαν ἐφαρμοσθεὶς ἐν τῇ νήσῳ οἶονεὶ πρὸς χλευασμὸν τοῦ χυθέντος ἀφθόνου αἵματος καὶ τῆς ἰδιοτελοῦς προνοίας τῶν Δυνάμεων πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν χριστιανῶν κατοίκων αὐτῆς ἐχρησίμεισε τοῦλάχιστον τὸ πρότυπον τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 23 καὶ 60 τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, διὰ τῶν ὁποίων προεβλέπετο ἡ εἰσαγωγή διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τὰς ὑπὸ χριστιανῶν κατοικουμένας εὐρωπαϊκᾶς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας.

Εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Κρητῶν καὶ τῆς προκηρῦξεως τῆς ἐνώσεώς των μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔτος 1866 καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν ἐνθάρρουνσιν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως ὀφείλεται ἡ πρώτη συμμαχία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του μετὰ ὁμόρου χριστιανικοῦ κράτους τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, περὶ τῆς ὁποίας θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις, διότι συνδέεται πρὸς τὴν Κρήτην κατὰ δύο διευθύνσεις, πρὸς τὴν ἐπαναστατημένην Κρήτην τοῦ ἔτους 1866 καὶ πρὸς τὴν Κρήτην κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπιβραβεύσεως τῶν μακροχρονίων μόχθων καὶ θυσιῶν της, ὁπότε τὰς τύχας τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος διηύθυνε ἀντάξιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων τις τέκνον καὶ ἐκ τῶν μεγαλοφρεστέρων καὶ ἱκανωτέρων συγχρόνων πολιτικῶν, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Ἐκ τῶν τριῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων, αἵτινες διεχειρίσθησαν τὴν κρητικὴν ὑπόθεσιν κατὰ τὰ ἔτη 1866 - 1869, ἀντεμετώπισεν αὐτὴν μετὰ μεγαλυτέρου σθένους καὶ ἀποφασιστικότητος ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου, εἰς τὴν ὁποίαν μετεῖχε διὰ πρῶτην φορὰν ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου ἀκολουθοῦσα τὴν ἀρχὴν, τὴν ὁποίαν διετύπωσεν οὗτος διατελῶν ἐν τῇ ἀντιπολιτευσίᾳ διὰ τοῦ ἀπὸ 19)31 Αὐγούστου 1866 ὑπομνήματός του πρὸς τὸν βασιλέα «τὸ ἀποτελεσματικώτερον μέσον, ὅπως καταστήσωμεν ἐφεκτικωτέραν τὴν πολιτικὴν τῆς Τουρκίας, εἶναι νὰ περιοράγωμεν αὐτὴν εἰς τὴν πε-

ποιήθῃσιν, ὅτι ὁ πρὸς τὴν Ἑλλάδα πόλεμος συνεπάγεται ἀφεύκτως πόλεμον γενικώτερον καὶ ὅτι Ἑλλάς ὡς πρὸς τὴν ἄμυναν καὶ τὴν ἐπίθεσιν δὲν εἶναι μόνη τῆς», ἐκτὸς τῆς φροντίδος τῆς πρὸς συμπλήρωσιν τῶν στρατιωτικῶν ἔξοπλισμῶν τῆς χώρας κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀνεζήτησε συμμάχους δι' ἐνδεχόμενον πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅστις ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος, ἐὰν οἱ Κρηῖτες θὰ ἐπέμενον εἰς τὴν ἀπόφασίν των περὶ ἐνώσεως τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐξηκολούθει δὲ ἡ ἀποστολὴ ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐθελοντῶν καὶ πολεμικοῦ ὕλικου.

Διὰ τοῦ Χαριλάου Τρικούλη ἐστράφη πρὸς τὴν Αἴγυπτον, τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας καὶ τὴν Σερβίαν, ἡμιανεξάρτητον ἀκόμη κράτος ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου. Περὶ τῆς τύχης τῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τῆς αἰγυπτιακῆς κυβερνήσεως δὲν ἔχομεν μέχρι τῆς σήμερον ἀκριβεῖς πληροφορίες. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἐνανάγησαν, διότι ἔξ ἀκριτομυθίας περιῆλθε τὸ πρᾶγμα εἰς γνώσιν τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως. Ἐπίσης αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν δὲν κατέληξαν εἰς πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ ἡγεμῶν καὶ ἡ κυβέρνησις του ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν ἀνάγκη τῆς συμπήξεως βαλκανικῆς συμμαχίας, ἀπέφυγον ὅμως νὰ ἀναλάβουν ὠρισμένας ὑποχρεώσεις μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι ἕνεκα ἐσωτερικῶν περισπασμῶν δὲν ἐθέτουν εὐθετον τὴν περίστασιν νὰ περιπλακοῦν εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Αἱ μετὰ τῆς Σερβίας ὅμως διαπραγματεύσεις διεξαχθεῖσαι κατ' ἀρχὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατέληξαν μετὰ μακρὰς καὶ ἐργώδεις προσπαθείας εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης συμμαχίας τῆς 14)26 Αὐγούστου 1867 ἐν τῇ παρὰ τὴν Βιέννην λουτροπόλει Voeslau ὑπὸ τοῦ σέρβου ὑφυπουργοῦ τῆς δικαιοσύνης Petronievitch καὶ τοῦ Ἑλληνοσ προεβουτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐκ τῶν ἐμπίστων τοῦ Τρικούλη Πέτρου Ζάννου.

Ἐὰν παρίδωμεν τὰς διατάξεις τῆς συνθήκης, αἵτινες προβλέπουν, ὅτι τὰ δύο κράτη θὰ ἐντείνουν τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς των, ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρατάξουν κατὰ Μάρτιον 1868 ἡ μὲν Ἑλλάς 30, ἡ δὲ Σερβία 60 χιλ. μαχητὰς καὶ καθορίζουν τὰς λεπτομερείας τῆς συμπράξεως τῶν δύο κρατῶν, ἐὰν πρὸ τοῦ Μαρτίου 1868 τὸ ἕτερον ἐξ αὐτῶν ἤθελε προσβληθῆ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἄνευ προκλήσεως, ἐκ τῶν ὑπολοίπων διατάξεων τῆς συνθήκης εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς αἱ ἀκόλουθοι, διότι μαρτυροῦν περὶ τῆς ὑφισταμένης ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν ἀνεξαρτήτων καὶ τῶν ἡμιανεξαρτήτων κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τῶν ἀλυτρώτων χριστιανῶν τῆς ἐσρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ προβλέπουν περὶ συνενώσεως εἰς ὁμοσπονδίαν τῶν ὑφισταμένων καὶ τῶν ἰδρυθησομένων χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ

Αἴμου χάριν τῆς διατηρήσεως τῶν κεκτημένων, ὡς ὠνειροπόλησεν αὐτὴν περὶ τὸ τέλος τοῦ 18. αἰῶνος ὁ Ρήγας ὁ Φεραῖος: Τὰ δύο συμβαλλόμενα κράτη θὰ ἐπεδίωκον ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ὄχι μόνον τῶν ἰδίων διωκθῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ τῶν νήσων τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἀλυτρώτων χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἀλβανῶν (ἄρθρον 2). Ἐὰν ἔνεκα ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ὀλοσχερῆς πραγματοποίησις τοῦ σκοποῦ τῆς συμμαχίας, τὰ δύο συμβαλλόμενα κράτη ἐδικαιοῦντο νὰ καταθέσουν τὰ ὄπλα μόνον, ἐὰν ἤθελον ἐξασφαλισθῆ εἰς μὲν τὴν Ἑλλάδα ἢ Ἡπειρος, ἢ Θεσσαλία καὶ ἡ Κρήτη εἰς δὲ τὴν Σερβίαν ἢ Βοσνία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη (ἄρθρον 4).—Κατὰ τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ἡ συμμαχία τῶν δύο κρατῶν θὰ διατηρηθῆ ἀμετάβλητος καὶ θὰ ἀναλάβουν ἐκ νέου τὸν ἀγῶνα, εἴθις ὡς ἐπιτρέψουν τοῦτο αἱ περιστάσεις, ἵνα ἐπιδιώξουν τὴν ὀλοσχερῆ πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς συμμαχίας (ἄρθρον 5).— Ἐὰν τὰ προβλεπόμενα ἀποτελέσματα ἐκ τῆς συνθήκης συμμαχίας ἤθελον ἐπιτευχθῆ ἢ ὑπερακοντισθῆ, τὰ δύο συμβαλλόμενα κράτη ἐπεφυλάσσοντο νὰ συνάψουν εἰδικὴν συμφωνίαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων των καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ ἔργου τῶν κοινῶν προσπαθειῶν των (ἄρθρον 6).— Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Σερβία θὰ σεβασθοῦν τὴν θέσιν τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν — τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἀλβανῶν — οἵτινες, ἀφ' οὗ λάβουν τὰ ὄπλα κατὰ τὸν ἀγῶνα, ἤθελον ἐκφράσει τὴν εὐχὴν εἶτε νὰ προσαρτηθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σερβίαν, εἶτε νὰ ἀποτελέσουν ἴδια κράτη ὑπὸ τύπον ὀμοσπονδιακόν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Σερβία θὰ καθορίσουν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν νεοσυστάτων κρατῶν τὴν ὀριστικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν θὰ προσελάβανεν ἡ ἰδρυθισομένη ὀμοσπονδία (ἄρθρον 7).— Τὰ δύο συμβαλλόμενα κράτη θὰ προσπαθήσουν νὰ καταστήσουν σεβαστὴν τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ ἀνήκει εἰς ἑαυτήν. Θὰ ἐναντιωθοῦν δὲ ἀπὸ κοινοῦ εἰς πάντα διαμελισμὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, δυνάμει τοῦ ὁποίου τμῆμα τοῦ ἐδάφους τῆς θὰ περιήρχετο εἰς τὴν ἑξουσίαν ξένου κυριαρχοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον οὐδέτερον τῶν δύο κρατῶν θὰ συνάψῃ συμμαχίαν μετὰ ξένης Δυνάμεως, ἀλλὰ θὰ προσπαθήσουν νὰ προσελκύσουν εἰς τὴν συμμαχίαν των τὰ χριστιανικὰ κράτη καὶ τοὺς ἀλυτρώτους χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἡ Σερβία τὸ Μαυροβούνιον καὶ τοὺς Βουλγάρους, ἡ δὲ Ἑλλάς καὶ ἡ Σερβία ἀπὸ κοινοῦ τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τὴν Ρουμανίαν (ἄρθρα 8, 11 καὶ 13).

Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς συνθήκης συμμαχίας ὑπεγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 16)28 Φεβρουαρίου 1868 στρατιωτικὴ συμφωνία καθορίζουσα

ἐν ταῖς λεπτομερείαις τὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τῶν στρατῶν τῶν δύο κρατῶν.

Ἐὰν ὅμως εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην δὲν ἐπέτρεψαν αἱ περιστάσεις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης τοῦ ἔτους 1866 καὶ κατὰ τὴν μετέπειτα πολιτικὴν σταδιοδρομίαν του νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ πράξει τὴν μετὰ τῆς Σερβίας συνθήκην συμμαχίας τῆς 14)26 Ἀυγούστου 1867, ἥτις ὑπῆρξε κυρίως τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του, εὐτυχέστερος ὑπῆρξεν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Τρικούπη, ἀλλὰ ὑπὸ ὅλως μεταβεβλημένας σχέσεις διεθνῶς καὶ εἰδικῶς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου χωρήσας ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἐκ τῶν ἐπιμονωτέρων καὶ ἐνθουσιωδεστέρων πρωτεργατῶν τῆς συμμαχικῆς ἐνώσεως τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου τοῦ ἔτους 1912, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἀναγκαίαν ἢ ὑπὸ τοῦ νεοτουρκικοῦ κομιτάτου «ἔνωσις - πρόοδος» ἐφαρμοσθεῖσα εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεώς του δι' ἐπαναστάσεως κατὰ τὸ θῆρος τοῦ ἔτους 1908 καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος πολιτικῆ τῆς τουρκοποιήσεως τῶν μὴ μουσουλμανικῶν - τουρκικῶν ἐθνοτήτων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἠτύχησε νὰ ἴδῃ αὐτὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του πραγματοποιουμένην καὶ συντελοῦσαν εἰς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ ἐδάφους τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν κρατῶν διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἠμοεθνῶν των κατὰ τὸν νικηφόρον πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας τῶν ἔτων 1912 καὶ 1913. Καίτοι δὲ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν συνδεουσῶν τὰ τέσσαρα χριστιανικὰ κράτη συνθηκῶν συμμαχιῶν δὲν προβλέπετο ἡ διατήρησις τῆς συμμαχικῆς ἐνώσεως αὐτῶν μετὰ ἐνδεχόμενον πόλεμον, εἶχε τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν πρωτοβουλίαν νὰ εἰσηγηθῆ εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας ἀποφασιστικὰς νίκας τῶν συμμάχων στρατῶν τὴν συνένωσιν εἰς ὁμοσπονδίαν τῶν τεσσάρων νικηφόρων χριστιανικῶν κρατῶν, ἅτινα ἠϋξημένα ἐδαφικῶς διὰ τῆς διανομῆς τῆς κληρονομίας τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων τῆς Τουρκίας καὶ δυνάμενα νὰ πικρατῶσιν ἐν ἀνάγκῃ στρατὸν ἕξ ἑνὸς ἑκατ. περίπου, ἢ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου τοῦ Β' νὰ ἀποτελέσῃ «τὴν ἐβδόμην μεγάλην Δύναμιν» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος, ὡς κύριον μέλημα καὶ σκοπὸν θὰ εἶχον, πλὴν τῆς ἄρσεως τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ των οἰκονομικῶν φραγμῶν διὰ τῆς καθιερώσεως ἐνιαίου καὶ ἐπὶ ἴσους καὶ ὁμοίοις ὄροις δασμολογίου, νὰ ἐναντιωθοῦν ἀπὸ κοινῆς κατὰ πάσης ἐπιβουλῆς τῶν κεκτημένων, ἢ κατὰ πάσης προσπαθείας πρὸς ὑπάγωγὴν αὐτῶν ἐν τῷ συνόλω των ἢ ἐν μέρει ὑπὸ τὴν ξενικὴν πολιτικὴν ἢ οἰκονομικὴν δουλείαν ἢ κηδεμονίαν. Χάριν δὲ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ γενικωτέρου τούτου σκοποῦ δὲν ἐδίστασεν, ὑπὸ

τὴν προϋπόθεσιν τῆς διατηρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν νήσων τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Κρήτης, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας μετὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Μοναστηρίου, νὰ προβῇ εἰς σημαντικὰ παραχωρήσεις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θράκῃ ἀρκεσθεῖς εἰς στενὴν ἑδαφικὴν λωρίδα μετὰ τῆς χαλκιδικῆς χερσονήσου καὶ τοῦ στρουμονικοῦ κόλπου πρὸς νότον τῶν Σερρῶν καὶ τῆς Δράμας.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου πρὸς συνένωσιν τῶν νικηφόρων χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου εἰς ὁμοσπονδίαν κρατῶν ἐναντίησε προσκρούσασα εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν ἀδιαλλαξίαν τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἠξίωσεν ἐκ τῆς διανομῆς τῆς κληρονομίας τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων τῆς Τουρκίας μοῖραν ἀδικαιολόγητον ἐκ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ἐθνολογικῶν δικαιμάτων της καὶ δυσανάλογον πρὸς τὴν συμβολὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν θυσιῶν της κατὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας καὶ διὰ τῆς ἐπιμονῆς της ὠδήγησεν εἰς τὸν νέον, τὸν ἀδελφοκτόνον πόλεμον τοῦ ἔτους 1913. Τὰ χριστιανικὰ ὅμως κράτη, τὰ ὑπεύθυνα καὶ τὰ μὴ ὑπεύθυνα τῆς ἀποτυχίας, ἐπλήρωσαν ἀκριβὰ καὶ ἐδικαίωσαν τὰς προβλέψεις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ζῶντος καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, κατὰ τὸν πρῶτον καὶ κατὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, ὅποτε εὐρέθησαν διηρημένα καὶ ἐρίζοντα ἔθνη τῆς θελήσεως ἢ μᾶλλον τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς.

ΝΙΚ. ΒΛΑΧΟΣ